

УДК 340.15(477)“1918”:342.3

Мокін І. С., НУ «ОЮА»

ВЗАЄМОДІЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті досліджено співвідношення форми правління та державно-політичного режиму Української держави 1918 р. та загальні риси державно-політичного режиму авторитарної демократії. Доведено пріоритетність монархічної форми правління, особливо в умовах значних суспільних змін.

Для радикальних позитивних змін у суспільстві необхідно є наявність сильної влади, здатної ствердити ідеали справедливості та забезпечити загальне благоденство. Відмітимо, що такий приклад, свого часу, мав місце у вітчизняній історії за доби Української держави Гетьмана П. П. Скоропадського у 1918 р. У цьому контексті варто зауважити, що, фактично, Гетьманат продемонстрував можливість значних державних звершень, здійснених в кризових умовах шляхетною та компетентною монархічною владою.

Варто зазначити, що Українській державі 1918 р. присвятили свої праці такі дослідники як сам П. П. Скоропадський [2], О. М. Мироненко [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9], М. Омелянович-Павленко [10], В. Рум'янцев [11], С. Шелухин [12], М. Стахів [13] та ін.

Крім того чисельні праці загальнотеоретичного характеру були присвячені формам правління та державно-політичного режиму у числі яких варто загадати дослідження В. В. Копейчикова [1], О. Ф. Скакун [14], В. Сухоноса [15], В. М. Мойсієнка [16], [17] та ін.

Разом із тим, у дослідженнях держави та права взагалі та формуванні принципів сучасної історичної, юридичної та політичної наук надзвичайно вагомою була роль європейських просвітників в цілому та Т. Гоббса [20], Дж. Локка [21], Ш. Л. Монтеск'є [22], Ж. Ж. Руссо [23] зокрема.

Варто зауважити, що у переважній більшості праць, присвячених досліджуваній проблематиці, було проаналізовано або добу Гетьманату здебільшого в історичному контексті, або загальні засади побудови правової держави та громадянського суспільства в аспекті юридичному чи політологічному. Разом із тим, на нашу думку, Українська держава 1918, очолювана Гетьманом П. П. Скоропадським, якнайкраще продемонструвала ефективність та доцільність монархіз-

му в кризових та переламних для суспільства умовах. Отже, в межах цього дослідження нами робиться спроба синтезу теоретико-правових, політологічних та історичних засад позитивного авторитаризму на прикладі Гетьманської держави 1918 р. Таким чином, автор даної праці ставить перед собою наступні завдання: а) дослідити досягнення Гетьманату; б) визначити співвідношення форми правління та державно-політичного режиму Української держави 1918 р.; в) визначити загальні риси т. з. державно-політичного режиму авторитарної демократії (авторитарного режиму з моральними та правовими засадами); г) довести принципову пріоритетність монархічної форми правління, особливо в умовах значних суспільних потрясінь; д) звернути увагу на основні риси монарха, достойного престолу тощо.

Отже, переважна більшість держав новітнього періоду просувається шляхом побудови демократичного державного устрою, при чому, на цьому шляху їм можуть зустрічатися значні труднощі, пов'язані, насамперед, із невідповідністю народів із низьким рівнем правової культури до ефективного управління державою, некомпетентністю та недостойністю влади.

На думку вітчизняних дослідників О. Ф. Скакун, В. Сухоноса та С. Жолудя за вказаних умов іноді доцільним може видаватися авторитарний режим. Так В. Сухонос вважає, що авторитаризм виникає в умовах, коли громадянське суспільство або нездатне контролювати державні структури, або самому суспільству загрожує розпад, а сам авторитарний режим він розглядає як свого роду компроміс між тоталітарним і демократичним політичними режимами [15]. Зокрема, режим «авторитарної демократії» повинен виникнути в тих державах, де необхідною є сильна влада, де спостерігається загальнонаціональне лихо, де необхідно силою державного примусу ствердити ідеали справедливості, можливо, навіть і демократії [14, 83-87].

Разом із тим, не варто ототожнювати політичний і державний режими: перший характеризує передусім міру свободи суспільства й індивіда в політичному аспекті, а останній має на увазі всі сфери суспільного життя (ідеологічну, політичну, економічну, правову, соціальну та ін.). Отже, у разі існування авторитарного політичного режиму (авторитарної демократії, авторитарного режиму з моральними та правовими засадами), людина децю утискається у питаннях політики, хоча її права в ін. сферах можуть бути досить широкими та забезпечуватися державою. Авторитарний же державний режим передбачає нехтування всіма інтересами суспільного життя, що надає йому негативного забарвлення. Таким чином, авторитарний політичний режим (авторитарна демократія) може носити характер

«підкування» за народом, шляхом обмеження деяких політичних прав останнього шляхетною та компетентною владою з метою забезпечення економічних, соціальних, культурних та ін. прав громадян чи підданих, тим більше, що політичні права можуть бути потрібними народу лише для гарантії та реалізації названих прав.

Найкращим способом забезпечення вказаних положень, на нашу думку, є монархічна форма правління. Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що законодавство держави залежить передусім від форми правління [24], при чому основою монархії він вважав саме закон, а принципом – честь [25, 53].

Крім того, очевидно, монархії мають природніше і гуманніше походження, аніж більша частина республік, що непогано демонструє т. з. договірна теорія походження держави, розроблена Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ж. Ж. Руссо. Зазначені видатні дослідники вважали, що держава утворюється внаслідок суспільного договору громадян чи підданих про об'єднання та підпорядкування владі. Фактично, на основі договірної теорії походження держави нами в одній з праць [19] було зроблено висновки, що: а) з народження усі індивіди наділені природним правом; б) суспільний договір є необхідною засадою утворення держави та базується на усвідомленні людьми такої необхідності з метою гарантії своїх прав і свобод; в) частина «природного права» делегується народом державній владі з метою забезпечення загального добробуту. Дослідники із ліберальним світоглядом засобом забезпечення гармонії влади і суспільства справедливо вважають право [16, 9]. Таким чином, фактично, держава створюється з метою регуляції суспільних відносин за допомогою права (законодавства). Тобто, фактично, народ погодився на утворення держави з метою створення нею права шляхом делегування владі своїх політичних прав.

В даному контексті, очевидно стає необхідність належності влади еліті суспільства, що керується своїм розумом, професійністю та честю. На нашу думку, такою елітою варто вважати монарха та дворянство чи аристократію. Зауважимо, що, зазвичай, монархічна держава має багато позитивних протитяг республіканській: а) належність влади монарху сприяє стабільності у суспільстві; б) монарх з народження має кращу (ніж президент) можливість отримати необхідну освіту; в) основою влади у монархії виступає честь (думка Монтеск'є), що сприяє моральності та культурі всього суспільства; г) монарх зацікавлений у результатах своєї діяльності; д) монарх є символом держави та взірцем для підданих; е) тривалість існування монархічної форми правління сприяла її сучасній «очищеності» від нецивілізованих пережитків; є) належність значних повноважень одній особі може

сприяти зменшенню бюрократизму та ефективнішому управлінню; ж) монархізм сприяє єдності суспільства; з) аристократія є вірною підтримкою монарха тощо [18].

На нашу думку, найкращим теоретичним різновидом монархічної форми правління є освічений абсолютизм.

В цьому контексті, з метою унеможливлення шкідливої узурпації влади королем, мінімум та максимум його повноважень мають бути законодавчо визначеними. Конкретна компетенція того чи іншого правителя має вирішуватися парламентом, що й зумовлює доцільність існування дуалістичності монархії. Ймовірно, доцільнішим є двопалатний представницький орган, при чому посада у верхній його палаті має спадкуватися дворянами, що мають відповідну освіту та хист до управління державою, що забезпечуватиме: а) підвищення ролі інтелігенції в управлінні державою; б) представництво інтересів кожного регіону; в) наявність професійності у колі законодавців. Законодавчі повноваження мають належати й нижній палаті, котра може формуватися за професійною ознакою народом за допомогою пропорційної виборчої системи, яка визнається пріоритетною М. М. Коркуновом [26].

Фактично, дуалістична монархія є перехідним етапом у житті суспільства від абсолютизму до парламентської монархії і тлумачиться вітчизняними дослідниками як різновид конституційної монархії [27, 759].

Таким чином, з метою побудови громадянського суспільства та правової держави, освічений абсолютизм і дуалістична монархія повинні функціонувати на засадах: а) верховенства права; б) концентрації влади у межах, визначених законом, та ефективного функціонування механізму стримувань та протигаг; в) розподілу влад; г) доцільності і справедливості при здійсненні регулятивних і правоохоронних функцій; д) формування кожної владної інституції за професійною ознакою; е) підвищення ролі інтелігенції у житті суспільства; є) вірності монарха і дворянства інтересам народу та відданості останнього своєму королю; ж) гарантованості особистих прав і свобод усіх індивідів; з) фактичного делегування народом своїх політичних прав достойній владі; и) утворення професійної армії та ефективних правоохоронних структур з метою захисту законних прав держави, суспільства та кожного підданого.

Тепер після ряду теоретичних узагальнень можна перейти безпосередньо до аналізу вагомих здобутків Гетьманської держави П. П. Скоропадського у 1918 р.

Діяльність П. П. Скоропадського сприяла досягненню вагомих здобутків: а) було стабілізовано економіку, фінансову систему; б) було сформовано систему судочинства; в) створено регулярну національну армію; г) налагоджено дипломатичні стосунки з багатьма державами; д) засновано Українську академію наук, ряд державних університетів, культурних закладів тощо.

Гетьман залишив працю «Спогади», яка дозволяє побачити його позицію по відношенню до державних справ. Зокрема варто зауважити, що П. П. Скоропадський був прихильником конституційної монархії [7, 506-507], що дозволяє стверджувати, що надзвичайні повноваження, ним обійняті, були не інакше як тимчасовою необхідністю або засобом досягнення загального благоденства та подолання кризи і за загальними положеннями в багатьох аспектах відповідали викладеній вище концепції позитивного авторитаризму. Крім того, очевидним є факт сприяння гетьмана розвитку культури, що дозволяє казати про його намір у майбутньому, після досягнення більшістю народу відповідного рівня загальної та правової культури, відмовитись від надзвичайних повноважень та перейти до конституціоналізму.

Разом із тим, на думку деяких дослідників, форму правління Гетьманської держави 1918 р. варто вважати буржуазно-поміщицькою монархією є диктаторськими повноваженнями гетьмана. Гетьману належала компетенція верховного правителя, котрий затверджував закони, призначав склад уряду (Ради міністрів) та Генерального суду (Державного сенату), керував зовнішньополітичними та військовими справами, вирішував питання помилування тощо.

На випадок смерті, тяжкої хвороби чи тривалого перебування гетьмана за кордоном утворювався тріумвірат, що являв собою колегію верховних правителів держави, при чому одного з них гетьман призначав сам, другого обирав Державний сенат, а третього – Рада міністрів. В цілому, в Українській державі 1918 р. використовувалися судова система та законодавство Російської імперії, щоправда, поліцейні та жандармські функції виконував Департамент державної варти, а судові – Генеральний Суд (Державний сенат) [8, 585-586].

Роль тимчасової конституції виконували т. з. «Закони про тимчасовий державний устрій України», затверджені гетьманом П. П. Скоропадським вже 29 квітня 1918 р. Цей нормативно-правовий акт визначав компетенцію гетьмана, Ради міністрів, Генерального суду, церкви, права та обов'язки народу і законодавчу процедуру.

Так Рада міністрів займалася координацією діяльності окремих відомств і відповідала перед гетьманом за загальний стан державного управління, тобто фактично здійснювала повноваження виконавчої

влади, при чому члени Ради міністрів за правопорушення підлягали цивільно-правовій та кримінальній відповідальності.

Генеральний суд проголошувався вищим охоронним та захисним закладом і водночас вищим судом України у судових та адміністративних справах. Опублікування законів входило також до повноважень Генерального суду, склад котрого призначався гетьманом. Основними обов'язками «українських козаків і громадян» (в умовах монархії, щоправда, доцільніше було б вживати термін «підданих») були: а) захист режиму; б) сплата податків та мита; в) відбування повинностей тощо.

Разом із тим, названий документ гарантував навіть: а) недоторканість особи; б) недоторканість житла; в) вільне пересування, обрання місця мешкання і праці; г) право народу на мирні збори, мітинги, демонстрації і т. п.; д) свободу слова і друку; е) свободу об'єднання у громадські організації; є) свободу віросповідання тощо.

Досліджувані закони були загальнообов'язковими, при чому мали місце й загальні принципи права (у т. ч. принцип, сформульований Б. Спінозою: «Ignorantia non est argumentum»).

Програмним документом П. П. Скоропадського була т. з. Грамота до всього українського народу 29 квітня 1918 р., де зазначалося, що взяття влади гетьманом в свої руки є причиною цілковитої неспроможності Центральної ради та їхньої влади реалізувати завдання та функції держави тієї доби, а саме: вибороти цілісність України, гарантувати спокій її народу, здійснити економічну відбудову. Грамота проголошувала ліквідацію органів держави доби Центральної ради, а приватна власність визнавалася основою культури та цивілізації, встановлювалася свобода купівлі-продажу землі, при чому у великих землевласників передбачалося відчуження землі на користь хліборобів за реальною її вартістю, відкривався простір торгівлі, приватному підприємству та ініціативі. Гетьман, також, пообіцяв народу відновити порядок у державі, нормалізувати економічне життя, обрати на основі нового закону Український сейм, твердо стояти на сторожі законності, підтримувати авторитет влади, забезпечити права робітничого класу, поліпшити умови праці (зокрема залізничників) тощо [3, 628].

Разом із тим, остаточно позитивно реалізувати завдання та функції держави, що відповідали б потребам Української держави, суспільства та всього народу, Гетьману не вдалося, на заваді чому стало: а) ускладнення економічної та політичної ситуації; б) падіння Німецької імперії та всього Четверного союзу, тобто основних партнерів Української держави; в) деяка протидія окремих верств народу проти політики гетьмана, котра відрізнялася дещо авторитарними

засадами; г) загальна криза, викликана воєнним та надзвичайним станом; д) і як результат всього переліченого – нетривалість перебування гетьмана при владі тощо.

Проте, варто зауважити, що інститут гетьманства дійсно засвідчив свою життєздатність та є прикладом досить успішного функціонування авторитарної демократії або авторитарного режиму із моральними та правовими засадами, що забезпечується, насамперед монархічною формою правління та достоїнстю особи монарха (його розумом та честю).

Таким чином, нами було зроблено такі висновки:

1. Співвідношення форми правління та форми державно-політичного режиму в Українській державі 1918 р. полягало у поєднанні та взаємодії рис освіченого та військово-кріпосницького абсолютизму та деяких засад конституціоналізму із авторитарним режимом, заснованим на моральних та правових засадах.

2. Надзвичайні повноваження, що обіймав гетьман, були ніяк не самоціллю, а лише необхідним у тих умовах засобом досягнення загального благоденства та переходу до конституціоналізму (ймовірно, у формі дуалістичної або парламентарної монархії).

3. Варто погодитися із думкою Гетьмана про пріоритетність конституційної монархії для України (уточнимо, що на нашу думку пріоритетною є саме дуалістична її форма).

4. Основними рисами монарха, гідного престолу, є: розум (кмітливість та освіта) і честь.

5. Влада має формуватися виключно на професійних началах з урахуванням понять честі, що, власне, і впроваджувалося гетьманом.

6. Очевидно, можна казати про верховенство права в Українській державі 1918 р., адже, фактично, повноваження гетьмана були законодавчо визначеними, хоча могли виникати труднощі у зв'язку із забезпеченням цього принципу на практиці, що обумовлювалося складністю обстановки.

7. У Гетьманській державі існував розподіл влад (що, на думку Монтеск'є, є засобом забезпечення законності), хоча окремі аспекти компетенції гілок влади не завжди відповідали сучасним уявленням про них.

8. Гетьманська держава проголосила і намагалася захищати досить широке коло буржуазних свобод, що доводить позитивність та достоїнність гетьманського авторитаризму.

9. Українська держава 1918 р. є вельми яскравим та повчальним прикладом досить успішного «підкування» монарха за суспільством

та реалізації завдань і функцій держави в кризових умовах консервативною владою, щоправда, складні обставини так і не дозволили побудувати громадянське суспільство та досягти загального благоденства тощо.

Перспективними напрямками подальшого дослідження цієї проблематики, на нашу думку, варто вважати вивчення: а) загальнотеоретичних засад європейської правової та політичної думки; б) ідей європейського Просвітництва; в) європейського досвіду державотворення; г) окремих інституцій Української держави 1918 р. та окремих філософських поглядів гетьмана П. П. Скоропадського; д) подій буремних років Української революції та реакції і заходів влади щодо їхнього подолання тощо.

Бібліографічний список

1. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права / В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком, 1997.
2. Скоропадський П. П. Спогади кін. 1917 – груд. 1918. – К., Філадельфія, 1995.
3. Мироненко О. М. Грамота до всього українського народу 29 квітня 1918. / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія. – К. : видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1. – С. 628.
4. Мироненко О. М. Закони про тимчасовий державний устрій України / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія. – К. : видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2. – С. 491.
5. Мироненко О. М. Українська держава / О. М. Мироненко // Українське державотворення: не витребуваний потенціал. – К., 1997.
6. Мироненко О. М. Верховне управління Українською державою (квітень – грудень 1918) / О. М. Мироненко // Правова держава. Щорічник наукових праць, в. 6. – К., 1995.
7. Мироненко О. М. Скоропадський / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія. – К. : видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5. – С. 506-507.
8. Мироненко О. М. Гетьманська держава 1918 / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія. – К. : видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1. – С. 585-586.
9. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917-1920 рр.: теоретико-методологічний аспект / О. М. Мироненко. – К., 2002.
10. Омелянович-Павленко М. На Україні: Споминки 1917-1918 рр. – Прага, 1935.

11. Рум'янцев В. О. Українська державність 1918-1922 рр. / В. О. Рум'янцев. – Харків, 1996.
12. Шелухин С. Історико-правні підстави української державності. – Вінніпег, 1929.
13. Стахів М. Гетьманський режим і його праводержавна якість. – Скрантон, 1950.
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001.
15. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Сухонос ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К., 2000.
16. Мойсієнко В. М. Роль влади й держави у створенні ліберального суспільного порядку / В. М. Мойсієнко // Матеріали науково-практичної конференції «Політичні, правові та економічні основи інтеграції України у світове співтовариство» (До 60-річчя утворення Організації Об'єднаних Націй). – Черкаси, 2005.
17. Мойсієнко В. М. Проблема правової держави у ліберальній концепції Б. О. Кістяківського / В. М. Мойсієнко // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – 2004. – Вип. 61. – С. 66 – 72; Мойсієнко В. М. Ліберальна концепція держави Максима Ковалевського // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 144 – 152.
18. Жолудь С. В. Роль монархії у побудові громадянського суспільства / С. В. Жолудь // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку». – К., 2005. – С. 46-47.
19. Жолудь С. В. Трактат про державу та право / С. В. Жолудь // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасна українська наукова думка». – К., 2005. – Ч. 3. – С. 26-27.
20. The English Works of Thomas Hobbes, v. 1-2. – London, 1839-1845.
21. Локк Дж. О государственном правлении. Избранные философские произведения. – М., 1960.
22. Монтескье Ш. Л. О духе законов. – М. : Мысль, 1999.
23. Руссо Ж. -Ж. Об общественном договоре. Трактаты. – М. : Канон-прес, 1998.
24. Бачинін В. А. Філософія права / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003.
25. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – М. : Юрист, 1997. – 568 с.
26. Коркунов Н. М. Пропорциональные выборы / Н. М. Коркунов. – СПб. : Тип-я М. М. Стасюлевича, 1896.

27. Шаповал В. М. Монархія конституційна / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. – С. 758-759.

В статті досліджено соотношение форми правління и государственно-политического режима Украинского государства 1918 г. и черты государственно-политического режима авторитарной демократии. Доказана принципиальная приоритетность монархической формы правління, особенно в условиях значительных общественных изменений.

In the article the correlation rule and state political regime of the Ukrainian state in 1918 and the general features of public-political regime of authoritarian democracy are defined. The fundamental priority of the monarchical form of government, especially in conditions of significant social changes is proved.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2012

УДК 340.15(477)“1950/70” (343.161+347.962)

Лисакова Т. В., НУ «ОЮА»

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ЗА РАДЯНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті розглядаються питання правового статусу народних засідателів в радянській правовій системі другої половини ХХ століття. Зроблений акцент на аналізі прав і обов'язків народних засідателів в кримінальному процесі даного періоду.

В останні роки, теза про необхідність збереження інституту народних засідателів в Україні викликає жваві суперечки у суспільстві. Для того, що визначити доцільність його існування у правовій системі сучасної України, необхідно проаналізувати досвід розбудови і функціонування цього інституту в радянські часи.

Окремі аспекти даного питання досліджували такі науковці, як Бородин С. В., Голубева Л. М., Понеделков М. И., Зайчук В. И., Якимович Ю. К., Радутная Н., Северин Ю. та інші.

«Відлига» 50-х – 60-х рр. ХХ ст. сприяла зміцненню позицій інституту народних засідателів. По-перше, відповідно до проведених судових реформ були ліквідовані спеціальні судові установи (за виключенням військових трибуналів), а також квазісудові органи, в яких